

KILENCSZÁZNEGYVENNYOLC

Ezt az előszót az „Adalékok Tito elvtárs életrajzához” külföldi kiadásai elé írta Vladimir Dedijer. A könyv eddig megjelent idegennyelvű kiadásában ezt az előszót néhány változatban közölték, általában jóval lerövidített formában, a szerző személyes beleegyezése alapján.

Az előszó a külföldi kiadók kérésére íródott. A kiadók felkérték a szerzőt, írja meg, mi készítette a könyv megírására, „hadd lássék, hogy a könyvet a háborúban résztvett jugoszláviai ember írta, és nem valami emigráns”, — ahogyan az egyik kiadó mondotta.

Az alábbiakban az előszó teljes szövegét, illetve egyik első változatát közöljük.

1948 februárjában úgy döntöttem, hogy Kalkuttába kell utaznom és Jugoszlávia KP küldötteként részt kell vennem India Kommunista Fártjának II Kongresszusán. Február 15-én kellett indulnom. A hosszú útra készülődtem, mikor két nappal az indulás előtt Tito elvtárs titkára magához hívatott. Megkérdezte, szabad vagyok-e este, mert a Marsal szeretne velem beszélni indiai utamról.

Aznap délután, alig 5 óra tájban indultam Tito otthona felé. Már sötétség borult a városra. Kissé furcsa február volt. Noha ilyenkor rendszerint nagy havazások és hidegek vannak, akkor igen enyhe volt az idő és a meleg napok inkább hasonlítottak tavaszra, mint télre.

Lassan közeledtem a Rumunszka utca 15 számú ház felé. A bejáratnál álló tiszt nyomban kaput nyitott. A jólismert úton haladtam Tito villája felé. Ez a mintegy 30 méteres út nagy kerten át vezet. Az út két oldalát alacsony, dús lombú fák övezik, ágaik összefonódnak, úgy hogy a fasor zöld boltzatot képez. Mindig kellemes érzés fogott el, amikor ebben a fasorban ballagtam és magam mögött hagytam a kertek sűrű borostyánnal befutott falait.

Megint itt voltam Tito otthona előtt, amely az út végén állt. Egyszerű, nagyobb emeletes villa ez, a háború előtt valami mérnöké volt és nem különbözik a környék többi villaépületétől. Amikor 1944 októberében egységeink Belgrád felszabadításáért küzdöttek, ebben a házban helyezték el ideiglenesen egyik hadosztályunk parancsnokságát. Később ideköltözött a Népfelszabadító Hadsereg főparancsnoksága. Amikor a háború befejeződött, Tito a villában maradt.

A bejáraton át a látogató mindjárt nagy társalgóba lép. Falait művészi fametszet díszíti, a Miroszláv-evangélium betűivel írott népdal-idézetekkel. Ez még a régi tulajdonostól származik. Baloldalon van az ebédlő, jobboldalon a dolgozószoba, az emeletre pedig falépcsők vezetnek. A nagy dolgozószoba felé indultam, amelynek egyik sarkában áll Tito asztala. Középen 12 börszék és egy hosszú tárgyaló-asztal, a szoba másik végén klubgarnitúra a látogatók számára.

Amikor beléptem, Tito az asztal mellett dolgozott. Félretette az előtte fekvő jelentést. Kezével intett, a klub-garnitúra felé mutatott és hellyel kínált. Fáradtnak látszott. Meglepődtem, mert ez szokatlan volt nála. Hányszor láttam

közéről ezt a mindig friss, napbarnított arcot, a magas homlokot, a jellegzetes arccontokat, az ezüstös, sűrű haját. És megint eszembe jutott, hogy amikor mások kérdezték tőlem, hogy milyen Tito külseje, sohasem tudtam őt pontosan leírni. Azt hiszem, főképpen azért, mert arcán valahogy furcsán keveredik a határozottság és ugyanakkor a szelídség, ami különösen a mosolyából és mélyreható kék szeméből sugárzik.

Azt vártam, hogy majd utazásomról kezdünk beszélgetni. Tito cigarettára gyújtott és szokás szerint fekete, ezüsttel szegélyezett pipaszerű szipkájába tette, mélyen beszívta a füstöt és fűgén keresztbe tette a lábát. Közben úgy nézett rám, mint az olyan ember, aki valami bonyolult dologról akar beszélni és szeretné tudni, hogy én mit gondolok. Jól ismertem ezt a mozdulatát.

Míndez néhány másodperc alatt történt. Noha már teljes 10 éve ismertem Titot és gyakran érintkeztem vele, mégsem sejtettem, mit fog mondani, és meglepődtem, amikor az utamra vonatkozó várt kérdés helyett ezekkel a szavakkal fordult felém:

— Látod-e, mi történt Romániában? Parancsot adtak ki, hogy mindenholnan távolítsák el az arcképemet! Valószínűleg olvastad a külföldi sajtóügynökségek híreiben.

Komoly hangja hirtelen meglepett. Olvastam ezeket a híreket, de az volt a mély meggyőződése, hogy mindebből egy szó sem igaz.

Titóval folytatott beszélgetéseink során mindig ügyefogyottnak éreztem magamat. Kérdéseire rendszerint nem úgy fejeztem ki magamat, ahogyan szerettem volna, hanem egyszerűen azt mondtam ki, ami éppen eszembe jutott. Így történt most is. Szavak tódultak a nyelvemre: Önkéntelenül buggyantak ki belőlem a szavak:

— Hogyan? ... Hát nem közönséges koholmány az egész? ...

Arcára hirtelen a szomorúság árnyéka borult. Csak most néztem rá figyelmesebben, és világosan láttam, mennyire megváltozott. Valahogyan sötétebbnek tűnt nekem ez az arc, súlyos gondok nyomait viselte magán. Duzzadt szemzacsksói elárulták, hogy az elmúlt éjszaka nem sokat aludt.

Egyszeriben világossá vált előttem, hogy első benyomásom nem csalt. Tito fáradt volt. Hirtelen megértettem, hogy valami komoly, valami nyomasztó dologról van szó, ami bántja Titót és oly látható nyomokat hagyott az arcán.

Titó ismét idegesen átvette egyik lábát a másikon. Mélyen beszívta a füstöt, azután mintha nem is hallotta volna zavaros kérdésemet, folytatta:

— Boldog ember vagy ... Te tehát nem tudsz semmit! Gyönyörű idők voltak azok a háborús idők, az ötödik offenzíva napjai, amikor a németek minden oldalról körülzártak bennünket. Akkor tudtuk, hogy magunkra hagytak bennünket, és íme, most ... amikor megvan minden feltétele, hogy segítsenek az oroszok akadályoznak bennünket.

Hideg borzongást éreztem a lábaimban. Néhány másodpercig képtelen voltam bármit is mondani. Agyamban villámgyorsan cikáztak a gondolatok, öszszebonyolódtak és úgyszólván fizikai fájdalmakat okoztak. Abban a pillanatban visszaemlékeztem egy beszélgetésre, amelyet néhány nappal azelőtt folytattam Kalininnal, a VOKS beográdi képviselőjével. Arról beszélt, hogy Jugoszláviában nem szeretik a Szovjetuniót, kevesen tanulnak oroszul, több az angol és francia nyelvtanfolyam, s hogy Bulgáriában egészen más a helyzet, ott a Szovjetunió barátainak egyesülete majdnem egy milliő tagot számlál. Komolytalannak tekintettem Kalinin szavait, mert nem tudtam megérteni, hogyan leckéztetheti Jugoszláviát ez a jelentéktelen szovjet hivatalnok. Elmosolyodtam és csak ennyit mondtam: „Érthető, hogy Bulgáriában ez a helyzet.

A háború alatt nem jutottak hozzá, hogy szeressék a Szovjetuniót, amikor nem babra ment a játék. Most aztán pótolni akarják ezt". Ezekszerint ez a Moszkvából nemrégen érkezett szorgos hivatalnok felső utasításra beszélt. Visszaemlékeztem dicsekvésére, hogy őt „személyesen Zsdanov” küldte Jugoszlávia. Rádöbentem, milyen arcátlan volt tulajdonképpen, amikor ilyen valótlanságokat fecsegett rólunk. Mindezt összefüggésbe hoztam azzal, amit Tito mondott most. Nem véletlen tehát, hanem összetűzés a Szovjetunióval; összetűzés Sztálinnal. Dehát ez lehetetlen! Valószínűleg félreértésről van szó. Ki nem szereti a Szovjetuniót ebben az országban? Hogyan veszekedhetnénk Sztálinnal? Nekem úgy tűnt, mintha valaki azt mondotta volna, hogy önmagunkkal kerülünk összeütközésbe. Ilyen gondolatok kergették egymást agyamban. Tito észrevette, milyen hatást keltek bennem szavai. Lassan, és benyomásom szerint valahogyan szelíden, mintha a végsőkig, de fokozatosan akarna rámutatni mindarra, ami ránk vár, Tito tovább folytatta. Lassan, de egyre világosabban kezdtem megérteni, honnan a ráncok és honnan a fáradt arckifejezés. Sorsdöntő elhatározásról van szó, újabb történelmi, talán a legorsdöntőbb elhatározásról. Nemcsak egyes személyekről, hanem Jugoszlávia, az egész nép jövője forog kockán. Tito hangja ébresztett fel a lázas gondolkodásból:

— Majd meglátjuk, mi lesz. Kardely, Gyilas és Bakarics Moszkvában vannak.

— Hát ők nem a katonai segélyről és iparunk beruházásairól tárgyalnak?

— Nem, nemcsak erről. Sokkal komolyabb dolgokról van szó. Minden pillanatban várjuk hazatérésüket.

Ezzel be is fejeztük a beszélgetést erről az ügyről. Áttértünk Indiára. Azután elbúcsúztam. Még két napom maradt az indulásig. Egész idő alatt az járt az eszemben, amit Tito mondott.

Azután, február 15-én reggel a Beográdból Prága felé közlekedő repülőgépen indultunk Zogoviccsal. Prágából Amsterdamba kellett repülnünk, onnan pedig egyenesen Indiába. Ez kissé bonyolultnak tűnik, de Jugoszláviának akkoriban csak egy repülőjárata volt külföld felé, Prágán át.

Magyarország felett repültünk, a gép hideg, fehér felhők között húzott előre. Esett a hó, amelyet mi Jugoszláviában oly régóta vártunk, mert úgy hittük, hogy az aratás is a hótól függ. Felhők között repültünk. A megfigyelő a pilótakabinból értesített bennünket, hogy a prágai repülőtérhez közeledünk. Egyre alacsonyabban szálltunk. Már mindössze száz méterre voltunk a földtől, de semmit sem láttunk. A pilóta nem merte megkockáztatni a leszállást a láthatatlan térségbe, és úgy döntött, hogy visszafordul Brünn felé.

A repülőgépen zűrzavar támadt, az izgatott utasok ideges hangzavara halatszott. De én csak egészen távolból hallottam mindezt. Mert engem egészen más dolgok bántottak és minden gondolatomat lefoglalták. Arról gondolkodtam, amit Titonál hallottam, és feltettem magamnak a kérdést, ki tudja hányadszor: hátha csak rossz álom volt az egész.

Hogyan történhetett ez? Vajjon félreértés-e, vagy... Még gondolatban sem tudtam más magyarázatot találni. De ha mégsem az, mi rejlik a háttérben?

Ezek a gondolatok kínoztak szüntelenül. Akkor is, amikor Brünnből Prágába utazva a vonatban ültem. Akkor is, amikor Hradsin parkjában sétáltam és ezúttal észre sem vettem Prága fényes barokk kupoláit. Akkor is, amikor Hollandiában a repülőgépre várva megpróbáltam elmélyülni Rembrandt „Órsérváltás”-ába. És akkor is, amikor a gép felszökkent az amsterdami repülőtérről.

A nyomasztó sötét gondolatok nem akartak szünni. Egyre fokozottabban toluáltak fel. Honnan ered a félreértés? Részünkről nincs semmi ok rá. Mégis, vizsgálj meg mégegyszer, hidegvérűen! Hogyan követhet el Sztalin ilyen nagy, ilyen sarkalatos hibát? Nincs-e talán mégis neki igaza? A Szovjetunió az októberi forradalom hazája, már harminc éve szocialista állam. Hatalmas forradalmi tapasztalatuk van. Vajjon a mi pártunk annyi éven át nem ugyanazon cél felé vezetett-e, vajjon nem arra tanított-e bennünket, hogy mérhetetlenül szeressük a szocializmusnak ezt az első országát, és Sztalint nagy vezérünknek és tanítónknak tekintsük. Dehát milyen arcátlanul is hazudott rólunk a szovjet gépezet ama jelentéktelen csavarja, Kalenin — még hozzá, amit azt később láttam — utasításra. Nem arra tanított-e bennünket a Párt, hogy szeretni a Szovjetuniót, azt jelenti, tisztelni az igazságot? Mert egy haladó, forradalmi mozgalom nem alkalmazhat valótlanságokat. Ez bukását jelentené. A forradalmi mozgalomnak épp azaz alapja, hogy az objektív társadalmi igazság az emberek tudatába hatol. Ez a fő ereje. Ezért kell küzdenie az igazságért az élet minden pórusában.

Mennyire tudnak fájni a gondolatok, mennyire tudják nyomni az ember lelkét. Azt hittem, meg tudom különböztetni az igazságot a valótlan-ságtól. Észrevettem-e valaha is Titonál a szavak és tettek közötti eltérést? Gondolatokban átfutottam az elmúlt tíz évben megtett utamat és visszaemlékeztem minden fontosabb mozzanatára annak a tíz évnél, amióta Titot ismerem. Hát nem ő volt-e az, aki a jugoszláviai forradalmi mozgalomba behozott eszméivel nekem is segített, hogy tisztázzam a dolgokat egy olyan időszakban, amikor vészitjósó válaszut előtt álltam, amikor önmagammal és munkámmal is elégedetlen voltam, vagy talán leginkább azzal, amit sehogyan sem tudtam megkezdni.

Az erős négymotoros gép már a Földközi-tenger felett repült, messze alattunk bíborszínben fürdött Ciprus szigete. A napsugarakkal párhuzamosan húztunk előre, mintha rajtuk csúsznánk fel, a nap felé. A láthatáron megjelent Beyruth, magas hegyláncokkal a háttérben. Én azonban mindezt nem láttam, inkább csak sejtettem. Más úton haladtam; gyermekkoromba tértem vissza.

Négyéves voltam, amikor elvesztettem apámat. Nem emlékeztem rá. Anyánk mesélte néha, hogyan jött apa Csepelice hercegovinai faluból a mosztári gimnáziumba tanulni, hogyan küzdött később Szarajevóban az Osztrák-Magyar monarchia ellen, s mint a Narodna Odbrana tagjának menekülnie kellett a Drinán át Szerbiába; hogy apám számára az volt a legnagyobb szerencsétlenség, amikor a németek 1915-ben a lerombolt Beográdba bevonultak, elégették összes könyveit, köztük még kéziratban a legfontosabb tudományos munkáját is, a fiatal belgrádi egyetemi docens büszkeségét. És amikor a betegségtől megtörve Szarajevóban haldoklott, 1918 decemberében, harminckilencedik évében, nagy fájdalommal fogadta a hírt, hogy a németek elpusztították tudományos munkáját, minthogy a kézirat másolatát az albán szakadékok között vesztette el, 1915-ben, a visszavonuláskor.

Anyánknak dolgoznia kellett, hogy három fiát eltartsa és felnevelje. A gyermekkor napjai, egészen 17 éves koromig, a régi Reszavszka utcában, a Szerb Nővérek Köre szürke diákintézetének tetőszobájában teltek el. Anyám ott volt nevelőnő. Azután, a gimnázium elvégzése után következtek az első lépések az életbe, az újságírás, a Politika szerkesztősége.

Az élet nem volt olyan derűs, ahogyan azt gyerekésszel hittem. Jugoszláviában Sándor király diktatúrájának napjait éltük. Mindent, amit írtunk, a

rendőrírnokokhoz kellett vinni cenzurára, a főkapitányság ötödik emeletére. A rendőrírnokok nyilvántartották a szavakat, amelyeket tilos volt használni a sajtóban, és egész mondatokat töröltek ki, hacsak egy ilyen ragályos szó bárhol is megjelent. Milyen mélyen megalázta ez az ember! Azután a szakadatlan harc magában a szerkesztőségben, a való élet és a között ami a lapban megjelenik.

Egy napon kora reggeltől késő estig rohantam és anyagot gyűjtöttem egy tanítóról, akit Bajloni, a Nemzeti Bank kormányzója becsapott, aztán gyorsan összezsáptam a cikket és inkább a félelemtől, mint a megfeszített munkától izzadtan léptem a kéziratolvasó szerkesztő elé. Alig olvasta el az első mondatokat, felém fordította sovány arcát és cinikusan megjegyezte:

— Ej, nem úgy van az, fiatalember, tudod-e te, hogy Bajloni a Nemzeti Bank kormányzója...

— De hiszen a tanítónak van igazsága, — dadogtam.

A szerkesztő csak gúnyosan néz rám és nyugodtan az íróasztal alsó fiókjába, a közölhetetlen kéziratok temetőjébe helyezi cikkemet. Az első három hónap alatt kétszer álltam felmondás előtt. Nehéz volt írni. Az a szerkesztő mindíg azt mondta, hogy írástudatlan vagyok és semmi sem lesz belőlem. A többi szerkesztő nem értett egyet velem. „Hónuk alávettek”, szorgalmasan tanítottak. Minden javításukat külön füzetbe jegyeztem fel. Így kezdtek megjelenni első cikkeim. Nem hosszabbak húsz-harminc sornál.

Hogy meggyűlöltem akkor ezt az embert, mert nem engedte, hogy megmondjam az igazat. A szerkesztőségben a legtöbb kartárs szintén elégedetlen volt, de nem látták az erőt, amelyre támaszkodhatnának. Voltak köztük csupaszív emberek is, akik segíteni akartak a fiatalabbaknak, megtanítani őket a szakmára, figyelmesen rámutattak a kéziratok nyelvi hibáira, a cikk szerkezetére, az újságírói szemfülesség követelményére, de tovább nem mentek. Ha panaszkodtam nekik, hogy kéziratomat nem engedték be a lapba, csak vállukat vonogatták és suttogva jegyezték meg: „Eljön még a mi időnk.”

Nemsokára érintkezésbe kerültem a szerkesztőségben kívül álló haladó emberekkel, köztük olyanokkal, akik azt mondták, hogy kommunisták, adományokat gyűjtöttek a letartóztatottak részére, megkértek, fogadjak be valakit éjszakára lakásomba. Állandó árulások és rettegés, hogy detektívek jönnek érte. 1935-ben, huszonegy éves koromban mint külön tudósító végigutaztam Lengyelországot, Dániát, Norvégiát és Angliát. Előbb tudósítás a Kattovitzban megtartott jugoszláv-lengyel labdarugó mérkőzésről, azután néhány cikk a lengyelországi választásokról, majd Danzing, ahol a hitleristák már megkezdték a zavarkeltést, később Dánia (tudósítás Argusból, amikor Willie Den Ouden világrekordot futott 100 méteren), onnan Oslóba, sikertelen interjúkísérelt Trockival, végül pedig megérkezés Angliába, épp az abbeszin-olasz háború kitörésének előestéjén. Hathónapos munka Londonban. A szerkesztőségben sok bajt okoznak tudósításaim. Egy öreg szerkesztő szándékosan át szabja kéziratomat. Mondatokat ír bele, melyek megváltoztatják az értelmét.

Beográdba visszatérve, 1936 őszen, Vesza Maszlesa megszólított az utcán és megkérdezte, elutaznék-e Párisba, hogy postát vigyek a központi vezetőség számára. Összeszorult a torkom, de nyomban beleegyeztem. Eszembe jutott, hogy átugorhatnék Spanyolországba is. Milyen vígan dobogott a szívem, amikor a vonat a Karavankák alatti alagúton át haladt, kabátbélésemben pedig érintetlenül ott voltak a levelek. Ugyanaz az izgalom Párisban is. az átadás-kor. Azután utazás Spanyolországba, köszöntés ökölbesorított kézzel, vörös zászló, Barcellona, Valencia, utazás Madridba a sorsdöntő novemberi napok-

ban, amikor Franco a Casa di Campo-ig nyomult előre. Az első bombázás és az ostoba várakozás, hogy talál-e a bomba. Beográdba visszaindulva Párisban Gorkics titkára, Zsika Pavlovics-Zsdrebe postát és 30.000 frankot ad át a szerbiai tartományi pártvezetőség részére. A szerkesztőségben Joca Tanovics fogad nagy lármával, mert nem mondtam meg neki, hogy Spanyolországba megyek.

Közzéteszem az első cikkeket, de a Sajtóiroda nyomban követeli, hogy hagyjuk abba a riportok közlését. A szerkesztők mégis átengedik a riportokat, hiszen ügyelnők kell a példányszámra. A nép többsége a köztársasági Spanyolországgal rokonszenvezett. Újabb nyomás a szerkesztőségre, ezuttal Sztojadinovics kabinetjéből. A szerkesztők aggódnak. Az embert örökké kínozza a kérdés: eladni a lelkiismeretet és kényelmesen élni, vagy lemondani a kényelemről és megmondani az igazat. A szerkesztőségben a fiatalok nagyobb csoportja mindig az én pártomon van. Azután, ugyanabban az évben november egyik napján egy hang jelentkezik telefonon:

— Itt Gylász, szeretnék magával beszélgetni. Eljöhetne-e este 7 órakor a Pasics-utca és a Terázija sarkára? Piros sál lesz a nyakamban, hogy megismerjen.

Ez hát Gylász, akiről már régebben hallottam, hogy kommunista és nemrégén jött ki a börtönből. Este 7 órakor hozzálépett egy magas, dús és göndörhajú ember, hajadonfótt, hosszú, kétsoros, sötétkék télikabátban. Szép sapadt arc és hunyorgató szem. Vörös sál a nyakán. A Kalemegdán felé indultunk. Átadta a szremszkamitrovicai elvtársak levelét spanyolországi cikkeimről. Azután elővette zsebéből az „Imprekor”-t, a vékony fehér papiroson nyomott jólismert lapot, széttárta és megmutatta Ercoli téziseit a spanyolországi háborúról. Rövid szünetet tartott, majd megkérdezte, tudnék-e nyomdát találni és sokszorosítani a téziseket? Hallgattam és átvettem a téziseket. Azon az estén kellett megírnom egyik utolsó spanyolországi cikkemet, az interjút Companissal, a katalán kormány elnökével. Majdnem éjfélig ültem az írógép mellett és végül határoztam. Minek keressek nyomdákat, minek kínlódjak azazal, hogy a téziseket 2—3000 példányban kinyomassam, amikor kissé megváltoztatott formában 140.000 példányban közzétehetem őket? Egyszerűen megkezdem Companis interjúját, majd Ercoli téziseinek legfőbb tételeivel folytattam és három nap mulva az egész az utolsó betűig szépen megjelent a Politikában.

Ezután újra meg újra találkoztam Gylásszal, és új, komoly feladatok következtek. És minden alkalommal belső lelki harc, egyrészt a rettegés, hogy börtönbe jutsz, kidobtak a Politikából, másrészt az emberi érzés, hogy valami szépet és igazságot csinálsz.

Az egyik szerkesztő megint aggódva közli velem, hogy most meg Korosec követeli, hogy többé ne írjunk a köztársasági Spanyolország mellett. Ugyanaznap levelet kaptam a spanyol köztársasági kormány belgrádi követétől.

Azután 1937 május elseje és nagypéntek. Aleksza Markisicsot és engem behívatnak Vlászta Petkovics irodájába, aki minden bevezetés nélkül közli velünk, hogy felvehetjük háromhavi fizetésünket, mert a Politika felmondott. A munkatársak csoportja szóltanul néz bennünket, mintha kővé váltak volna. Zsikica Jovánovics utánunk szalad és mondja:

— Én sem maradok itt sokáig...

Bennem pedig ugyanaz a kettős irányzat váltakozik. Hogyan segítem majd anyámat, miből élek, azután a másik áramlat, az erősebbik, a harc az

igazságért győz. És büszkeséget éreztem akkor, mint soha azelőtt, könnyeim patakzottak és rohantam haza, hogy megmondjam anyámnak, mi történt. Hogyan fogadja majd a hírt?

— Csak te légy ép és egészséges... Az én gyerekem feltalálja magát az életben... — mondotta, miután meghallgatott.

Ugyanaznap este Gyilász jött hozzánk, majd a Miloseva-utcán sétáltunk majdnem éjfélig. Csordultig volt a szívem. Tovább folytattam az írást Spanyolországról, előbb saját nevem alatt, kis füzetekben, amelyeket Pájo Gregorics nyomtatott ki Zágребban, azután elvtársaimmal a Politikából (Duda Timotijevis) Spanyolországról szóló cikkeket fordítottunk az Imprekorból és megint csak Pája Gregorics és Ivica Marusics révén kinyomattuk.

Ezekről a számomra új és annyira életdús napokról gondolkoztam most a repülőgépen, ebből a távlatból tekintettem vissza rájuk és megállapítottam, hogy az volt az igazi fordulat életemben, hogy ezek voltak a napok, amikor eldőlt, merre indulok, az igazság útja, vagy a hazugság útja felé... Eszembe jutott ekkor első találkozásom más elvtársakkal is, azon az áprilisi napon, 1938-ban, amikor Gyilász és Lola Ribár egy ismeretlen embert hoztak lakásomba, hogy bizonyos ideig nálam rejtőzzék. Régebben is tettek ilyet. A Milosa Velikog utca nagy házának tetőszobácskájában helyezkedett el az ismeretlen. Sovány, középtermetű, szőke ember. Nem mondták meg, kicsoda. Jobbkeze mutatóujján vágás volt, s ebből arra következtettem, hogy munkás, mégpedig olyan munkás, aki a vasat veri. Észrevette, hogy miről gondolkozom és megkérdezte:

— Mit gondolsz, mi a foglalkozásom?

— Munkás!

Elmosolyodott. A haját néztem. Látom, hogy barna, de most észrevehetően vörösre van festvt.

— Elvtárs, egyetlenül festetted be a hajad!

Megint mosolygott. Megkérdezett, tudnék-e külföldi újságokat szerezni. A „Prager Presse”-t kérte. Nem maradt sokáig, a városba indult és azt mondta, este majd visszatér. Valamivel később belépett anyám, hogy kitakarítsa a szobát és beágyazzon. A mosdón felsorakozott szerek nem kerültek el figyelmét.

— Ni csak! Veszélyes ember ez. Cseh fogkrém és hozzá párisi szappan.

Anyám tudja, hogy bujkálók járnak hozzám és néha itt is alszanak. Nem csinál kérdést belőle. Szeret engem és csak két feltételt szabott:

— Fejezd be a megkezdett egyetemi tanulmányokat és borotválkozz minden reggel... Akkor aztán csinálj, amit akarsz, lehetsz kommunista is.

Drága jó édesanyám. Ahhoz, hogy egy tanár özvegyének nyugodt legyen a lelkiismerete, a fiának el kell végeznie a jogi tanulmányokat. Éppen azokban a napokban teljesítettem ezt a kívánságát...

Az ismeretlen este kilenc óra tájban érkezik haza. Vacsora várja — két tojás, saláta és egy csésze tej. De ő elutasítja; azt mondja, vacsorázott már.

Lefeküdtünk. Kis idő múlva megkérdezi, alszom-e. Nem alszom és hosszú éjszakai beszélgetésbe kezdünk, Spanyolországról, a Szovjetunióról, ahol nemrégén járt az ismeretlen, a Vörös Hadseregről, azután a jugoszláviai börtönökről... Beszélék terveimről, az írásról, meg arról, hogy szeretnék utazni... Majdnem éjfélig folyik a beszéd. Azután elalszunk.

Reggel meglehetősen korán kel az ismeretlen és a dolga után megy. Távozása előtt találkozást beszélünk meg a Topcsiderben, déli egy óra tájban.

Milyen szép is volt, milyen csupa zöld és napsugaras volt Topcsider azon a meleg tavaszi napon. Mintha most is látnám a nagy platánfát a konak előtt és az embert, aki felém siet. Jóízléssel öltözött — szürke ruha, sötétbarna cipő, díszkrét nyakkendő. Kalapját a kezében tartja. Egyáltalán semmi sem feltűnő rajta, kellemes látvány az ilyen rendes ember. A város felé vezető ösvényen indultunk el, hogy a „Careva tyuprija” csöndes kis vendéglőben megebédeljünk.

Az ifjúságról beszélgetünk, az ifjak munkájáról, az egyetemről, az ifjúsági világkongresszusról, amelyet azon a nyáron kellett volna megtartani New Yorkban. Megkérdezett, elmennék-e arra a kongresszusra.

— Ismered a nyelvet — mondotta —, és még más ügyeket is elintézhetsz. Bizonyára hallottál Mirkó Markovicsról és többi amerikai elvtársunkról...

Ha utazásod közben véletlenül találkozol vele, mondd meg neki, meg a többieknek is, akik vele vannak, mondd meg a nevemben, hogy ne csináljanak ostobaságokat. Mondd, hogy én üzenem ezt nekik, én, Tito, a Központi Vezetőség titkára.

Hirtelen megtorpantam, földbegyökerezett a lábam. A központi vezetés titkára! Eddig csak egyszerű párttagokat ismertem, Gyilászról azt hittem, hogy legfeljebb kerületi pártvezetőségi tag. És most egyszeriben itt van velem Tito, a központi vezetés titkára.

Hogy megrezsentem, amikor röviddel ezután egy csendőr ment el mellettünk! Mi lesz a Párttal, ha itt most elfogják a titkárt — ez jutott eszembe mindjárt. És nyomban azután felöltött bennem a kérdés: Mit jelent ez a nagy bizalom irántam és miért mondja el nekem mindezt?

Megint az ő hangja zökkentett ki ezekből a gondolatokból. Arca újból kísért — a szelíd és kemény vonások újból összehangba kerültek. Már más témáról beszélt:

— Újszerűen kell dolgozni. A munkások közé kell menni. Látnunk fell, hogyan gondolkodnak az emberek, mit éreznek, miről beszélnek. Magam is eljárók majd a munkásgyűlésekre...

Most is, miközben a repülőgép motorja egyhangúan zümmög, világosan magam előtt látom ezt a topsideri találkozást. És a kétségek megint csak nem hagynak nyugton. Hogyan lehet Tito ellensége Sztálinnak? Egy ember, aki ezreknek segített, hogy megtalálják az élet helyes útját, megérezzék, hogy életük nem hiábavaló, hogyan kerülhet egy ilyen ember összeütkezésbe Sztálinnal? Hát nem személyesen ő volt-e az, aki bárkinél is többet tanított bennünket a Szovjetunió és Sztálin iránti szeretetre? Hát nem ő volt-e az, aki 1940-ben, amikor ismét Belgrádban járt, azt a feladatot adta nekem, hogy szervezzem meg Sztálin rövid életrajzának fordítását. Tudtam, hogy a moszkvai Pravda közölte az életrajzt, de ezt a lapot tilos volt terjeszteni Jugoszláviában. Mindössze néhány jutott el hazánkba, azt is a rendőrség kapta, meg egyes minisztériumok és az orosz fehérgárdista menekültek egyesülete, a Zemgor. Nekem voltak ismerőseim a menekültek között. Mahim ezredes és Klaudija Zsuhin, az orosz eszer-párt volt tagja, jóbarátaim voltak, szépen nyilatkoztak hazájukról, jóllehet 1917-ben megszöktek onnan. Megkérdeztem Zsuhina asszonyt, hajlandó volna-e lefordítani Sztálin életrajzát a Pravdából. Beleegyezett. Szorgalmasan dolgozott szakadatlanul és vagy tíz nap múlva jelentette, hogy elkészült. Örömmel jelentettem ezt Titonak. Ő azonban megjegyezte:

— Ellenőrizni kellené a fordítást. Zsuhina nem tud jól szerbül.

Ezt is megtették. Jóca Jovánovics és Deján Lapcsevics éjszakánként jártak be a „Zemgor”-ba és összehasonlították a fordítást. Hogy örült Tito, amikor átadtam a kéziratot. Két hét múlva a könyvet már kinyomták, egy szerbiai titkos nyomdában, aztán Belgrádba szállították. Sok elvtársunkat elfogták ezzel a könyvvel. Verték is őket a rendőrségen. Felöltött bennem: hogyan lehet most azzal vádolni Titot, hogy nem szereti Sztálint, amikor, ime, ezt a dolgot is az ő utasítására végeztem?

Eszembejutottak a derús percek is, zimonyi lakásomban, ahová nősülésem után költöztem. Gyilász megüzente, hogy Tito eljön hozzám egy délután. s nekem előbb át kell vennem Belgrádban a postát és elhoznom Titonak a lakásomra. Vittem a vastag, bekötött könyvet, amelynek borítókötésében voltak rejtve a Titohoz intézett levelek. Amikor hazaértem, Tito már ott ült feleségemmel, Olgával, és feleségem barátnőivel, egytől egyig gazdag zimonyi családok leányaival. Élénken beszélgettek és látszott, hogy remekül szórakoztatja őket ez az ismeretlen ember Mindenről beszélgettek, ami a nőket érdekli, a drágaságról, a nő társadalmi helyzetéről, arról, hogy miért nincs szavazati joguk, öltözködésről...

Titoval átmentünk a másik szobába és átadtam a postát. Kibontotta a könyv borítókötését és elővette a sűrűn gépelt, vékony papiroson írt leveleket. Ezt mondta:

— Dimitrov küldi.

Visszatértem a társasághoz. Olga megjegyezte:

— Milyen kellemes ember ez a te barátod, Babics mérnök. Mindenhez ért.

Olga igen értelmes ember. Nem szokott csalódnai az emberekben, de nem is szokott könnyen lelkesedni értük. Sejtette, hogy az ismeretlen valami felősebb személy lehet a kommunista pártban, de ezt egyetlen mozdulattal sem árulta el.

Még ezek az apró részletek is eszembejutottak, amikor végre befejeződik a repülőút, és Amsterdamból — az olyannyira tiszta városból, hogy szinte „mézet lehetne nyalni az úttestéről” — megérkeztünk Kalkuttába, ebbe az óriás hangyabolyba, ahol éjszakánként az emberek ezrei alszanak az utcákon. Kalkuttába, a leírhatatlan nyomor városába. Ez a szörnyű ellentét még inkább felébresztette bennem a kételyeket, méginkább kidomborította a feltoluló emlékeket. Napokig ültem így a Mehmed Ali parkban a hatalmas sátor alatt, amely az izzó naptól védte a kongresszus résztvevőit, s miközben az India minden részéből érkezett több ezer delegátus tömegéből egymásután emelkedtek fel a szónokok, én róluk gondolkodtam, elvtársainkról, akik előtt olyan történelmi feladatok állnak, mint mielőttünk álltak a háború előestéjén, elgondolkodtam az előttük álló akadályokról is; szavaik és az én gondolataim egymást váltották és megint rajtakaptam magam, hogy immár századszor ismétlem ugyanazokat a kérdéseket és választ várok rájuk. Hogyan lehetnek hőnősök a mieink, Titoval az élükön, akik kivették pártunkat a válságból és előkészítették a döntő összecsapásra a háború folyamán? Dehát Sztálin nagyobb tapasztalatokkal rendelkezik! A Szovjetunió vajjon nem bizonyította-e törhetetlenségét ebben a háborúban? Dehát vajjon kétségbe lehetne-e vonni Tito kitartását és bátorságát ebben a háborúban? Vagy nem ő volt-e az, aki, a külvilágtól elvágvá, a legsúlyosabb percekben is meg tudta találni és mutatni a forradalom győzelméhez vezető utat?

Hallgattam a Telanganából érkezett delegátusokat, ahogy az ő partizán-háborújukról beszélnek, láttam a jólismert fényt a szemükben — és megint a mi hegyeinkről, a háborúról gondolkodtam, amelyben minden harmadik em-

berünk elpusztult. Vajjon Tito, Kardely, Rankovics, Gyilász elbújt-e, vagy jobban, rosszban osztozott a néppel? Vajjon megkísérelték-e családjukat bujdatni, menteni, amíg a többiek pusztultak? Nem. Úgy tettek, mint a többi kommunista. Gyilásznak apját ölték meg egy éjszakán. Kopogtak az ajtón, valaki a sötétből kihívta az öreget, s amikor a küszöbre lépett, puská dörrent. Egy lépéssel mögötte állt Vája, Gyilász anyja. Húgát is megölték. Körül voltak zárva, ő és a férje. Tüzeltek, amíg csak lőszerük volt, aztán megölték őket. Másállapotban volt. És megölték Gyilász bátyját, Alekszát is, orvul. Aztán Milivoj bátyját. Mint partizán biztost ejtették foglyul, Banyicára vitték, éjjel nappal verték, sőt szórtak seibeire, csakhogy elárulja elvtársait. A háború után előkerült jegyzőkönyvben csak ennyi áll: „Igaz, hogy Gyilász Milivoj a nevem, hogy biztos voltam, de elvtársaimat nem árulom el, mert becsületben akarok meghalni”. És maga Gyilász nem nézett-e százszor is szembe a halállal a háború folyamán? Nem kellett-e neki birokra kelnie az ellenséggel, nem kellett-e az ötödik offenzíva után, amikor a németek szétverték benünket, egy szál késsel leszúrnia a németet, különben őt gyilkolta volna meg?

És Rankovics Alekszandar nem ugyanezt az utat tette-e meg a háború folyamán? Nem a csetnikek ölték meg édestestvérét? Idős anyját nem vitték-e a banyicai gyűjtőtáborba és nem kínozták-e? Felesége, Ángya nem volt-e fegyveres harcosa a második brigádnak, nem esett-e el a harcmezőn, amikor rohamra szólította a többieket? Sohasem fogom elfelejteni azt a levelet, amelyben Gyilász értesítette Rankovicsot Ángya elestéről:

„Drága Lékom, magamra vállaltam, hogy egy fájdalmas, igen fájdalmas hírt közöljek veled. Nehezemre esik, mert úgyhiszem én állok hozzád a legközelebb. De épp emiatt természetes is, hogy én vállaltam el... Hűségese társad, Ángya, aki téged annyira szeretett, aki megérdemelte, hogy valamenynyien szeressük — hősi halált halt június 11-én Dulics falunál. (Avtovác-Golijzski Krsztác irányában) a csetnik bandák elleni harcban. Vele esett el megannyi elvtársunk is.

Nem akarlak vigasztalni. Nem olyan ember vagy, az idők sem olyanok. Azt akarom mondani, tudom, hogy ezt az eddig legsúlyosabb fájdalmat is keményen és nyugodtan fogod elviselni. Igaz, Ángya megérdemelte, hogy életed végéig gyászold. Mert talán találsz majd társat az életben, talán boldog is leszel vele — ezt sohasem szabad kizárni az életből... De Ángyát, aki annyira odaadóan a tiéd volt, nem találsz többé. Mégis, légy ez esetben is szilárd és állhatatos. Mert ne felejtse el — amit te vesztesz benne, ezt veszíti a Párt is és ennél fogva megosztja veled a fájdalmat.

Léko elvtárs, végűi nincs mit mondanom számodra. Ha valakinek az elvtársi szeretete enyhítené ezt a fájdalmat — akkor az az én szeretetem és valamennyiünk szeretete. Ezt az irántad való szeretetet én ma annál fokozottabban érzem, minél fokozottab az Ángya halála okozta fájdalmad — s az én fájdalomam is.”

Vajjon Kardely Edvárd nem mutatott-e ugyanilyen állhatatosságot és bátorságot? Hányszor volt ő is az ellenség tüzeiben, a zlatibori országúton 1941-ben, Rogban az 1942. évi olasz offenzíva idejében, amikor bátyjának nem volt oly szerencséje, mert az olasz golyók halálra sebeztek. Feleségét letartóztatták, kínozták, hogy árulja el Kardelyt és a többi elvtársat, majd 30 évi börtönre ítélték. Az OVRA lázasan nyomozott Kardelyék fia, a kétéves Borut után, mert el akarták fogni a gyereket, kínozni az anya szemeláttára, hogy ilymódon vallomást csikarjanak ki belőle. A kétéves gyermeket rejtegetni kellett abban a szörnyű háborúban.

Vajjon nem maradt-e Mosa Pijade egyetlen rokon nélkül ebben a háborúban? Nem ölték-e meg a németek Dávid bátyját, két húgát, valamennyi unokatestvérét és gyermekeiket, egyeseket a nisi lőtéren, másokat a beográdi Szajmiste hullakamráiban, összesen 13 életet?

És vajjon Tito, mint a Központi Vezetőség titkára, mint a legfelső parancsnokság parancsnoka, kinyilvánította-e a legkisebb kívánságát is a háború napjaiban, hogy biztos helyen bujjon meg, hogy életét mások rovására megvédjék? Sokat, sokat gondolkoztam erről. Végigvonult előttem a háború minden napja, minden nap, amelyet Tito mellett, a Legfőbb Parancsnokságon töltöttem. Nem, az én lelkiismeretem nyugodt. Semmit sem tudtam felfedezni, ami akár a legkisebb mértékben is megerősítette volna ezt a gyanút.

De ugyanakkor mennyi példát tudtam találni arra, hogy milyen bátor volt, milyen hit fűtötte, amikor a helyzet kilátástalannak látszott, milyen emberiséget és szeretetet tanúsított az elvtársak iránt azokban a napokban, amikor az emberi erkölcs és jellem minden percben próbát áll ki, amikor mindenekfölött a legnehezebb volt embernek lenni.

S a háború elején, nem Tito volt-e az, aki a megszállt Belgrádban revolverrel a zsebben járkált a Gestapo-fogdmegek százai között? És 1941 novemberében, amikor a felkelés annyira kibontakozott, hogy Szerbia nagy részét Uzsicével együtt felszabadítottuk, s amikor hárcm gépesített német hadtest tankokkal és repülőgépekkel rohanta meg a felszabadított területet, nem Tito volt-e az, aki utolsónak hagyta el a várost, nem törte-e át magát a német gyalogság sorfala között? Azokban a sorsdöntő napokban volt ez, amikor Gunderián harckocsjainak periszkópjaiból Moszkva tornyait látták, azokban a napokban volt ez, amikor egész Európában csak Jugoszláviában lángolt fel oly nagy méretekben a fegyveres harc a német megszállók ellen. És Vorosilov marsal, amikor az októberi Forradalom évfordulóján tartott díszszemlén beszélt, nem állította-e példaként épp Jugoszlávia partizánjait?

Tito akkor nemcsak hazája, de a hitleri szörnyeteg által fenyegetett egész emberiség iránti köteleességét teljesítette. Nem írtam-e fel jómagam partizánnaplómban Sztálin 1942 május elején kimondott szavait: „Jugoszláviát és a németek által megszállt szovjet területeket partizánháború borította lángba”.

E négy véres év alatt Tito egyetlen napra sem szűnt meg példakép lenni valamennyiünk számára. Hogyan viselkedett csak 1943 június 9-én, talán egész háborúzásunk legsúlyosabb napján? A német főparancsnokság elhatározta, hogy mindenáron megsemmisít bennünket. Részletes tervet dolgozott ki és ugyanaz év májusában hat német és öt olasz hadtest, valamint egy bolgár ezred körülfárta három hadtestből álló haderőnk zömét és a Legfelső Parancsnokságot is, Crnagora és Bosznia határán, mély szakadékokkal bővelkedő hegyvidéken.

A harcok borzalmasak voltak. A németek keményen szorították a gyűrűt, mi pedig óriási veszteségek árán törtük át magunkat. Tito északi irányban rendelte el az áttörést. Itt rohamoztak brigádjaink és áttörték az első hadállásokat, az ellenség pedig nyomban erősítéseket vetett be a veszélyeztetett helyen. Hogy áttörhessünk, hogy minél gyorsabban mozoghassunk a hegyi terepen, Tito parancsot adott az egész nevezégyverzet elérésére. Éhínség dúlt. Megettük a lovainkat. Közeledett a döntő roham napja. Június 8-án este a Legfelső Parancsnokság, a mindössze 200 főt számláló védőosztaggal megindult a Milinklada hegyen felfelé. A német hadállások tőlünk négy kilométerre voltak. Amikor a németek észrevettek, hegyi ágyúkból kezdtek bennünket löni. Egy lövedék közénk talált és megölte egyik elvtársunkat. Közben leszállt az éj, erdőn át vonultunk, nem volt szabad világitanunk, mert a

német állás közel volt. Esmi kezdett. Mosa Pijade mögött haladtam. A sötétség teljes volt. Egy helyen elvesztettük a kapcsolatot a menetoszloppal. Nem tudtunk tájékozódni az erdőben. Kiáltani nem szabad. A németek a közelben vannak. A földre vetettük magunkat és a nedves fűvön és a sárban kerestük a lovak lábnyomait. Így leltük meg az utat.

Azon az éjszakán a Legfőbb Parancsnokság menetoszlopa kettészakadt. Tito egy szakasszal későbbben érkezett a Milinklada csúcsára. Korán reggel a németek kezdték bombázni a helyet. Stukák, Heinckel-gépek, sőt Füseler-Storch megfigyelők is rárontottak erre a hegyre, amely mindössze két kilóméter hosszú és 500 méter széles volt.

A hegy alján álltam Mosa Pijadeval, amikor a német gépek megérkeztek. 10–20 kilós kis bombákat dobtak élő célpontokra. Hullám hullámot követett, a német gyalogság pedig hadállásaink felé nyomult. Vártuk Titot, hogy lejjön a csúcsról. Ő azonban nem jött. Jőmagam feleségemet, Olgát vártam, aki a partizánok közé jött és mint orvos, a második hadtest sebészcsoportjának főnöke volt. Ő is fenn volt egész csoportjával Tito közvetlen közelében.

Déltájban futár érkezett levéllel:

— Tito megsebesült... A németek nyomulnak előre. A védőosztagot sürgősen küldjétek az állásba.

Valamennyien, akik a völgyben voltunk, felkészültünk az indulásra. Egyszeriben egy kócoshajú, kipirult lány kiabált az erdőből:

— Vládó elvtárs, Olga hívja, jöjjön érte. Súlyosan megsebesült.

Ruska volt ez, ápolónő Olga csoportjából. Néhány szóval elmondta, mi történt. Bomba esett a sebészcsoport közé és elvitte Olga vállát.

Elindultam a hegynek. Felülről tömegesen érkeztek a sebesültek. Hirtelen megint rohamoztak a bombázók. A stukák leereszkedtek egészen az óriás tölgyfák tetejéig és most nagy bombákat dobtak. Ruska, én és egy boszniai harcos a földre vetettük magunkat, amikor az első bombák robbantak. A puskaapor bűze fojtogatott bennünket. Teljesen sötét volt. Amikor a füst kissé eloszlott, a nagy, feketeszmű bosnyák fiú ott feküdt mellettem. Mindkét lábát elvitte a bomba. Ömlött a vér és pataként sodorta magával a világoszöld bükkfaleveleket, amelyeket a robbanás szerteszórt a földön. Nem tudtunk rajta segíteni. Haldoklott, intett kezével és suttogott:

— Éljen Sztálin!

Tovább haladtam felfelé. Egy tölgyfa tövében, húsz méterrel felettünk, ült Olga. Az egész válla bekötözve. A vér átütötte a kötözésen. Rámnézett mély, fekete szemével és mosolyogni próbált:

— Ne aggódj! Igaz, a seb súlyos!

Futár érkezett és jelentette, hogy minden német támadást visszavertünk és Tito már jön le a hegyről. Lent a völgyben találkoztam vele. Karján kötés. Megállt mellettünk és miközben Olgát levessel etettem, megkérdezte:

— Hogy vagy, Olga? Súlyos a sebesülésed?

Aztán elmondta, hogyan sebesült meg ő. Amikor a bombázók megérkeztek és kezdték ledobni bombáikat, egy régen kivágott bükkfatörzs mögé bújt. A feje a törzs mögött volt, a teste pedig a törzs mellett. Amikor a bomba fűtyülni kezdett, Tito kutyája, Lux, egyenesen a fejére vetette magát. Egy szilánk Tito balkarjának izmába fúródott, a másik pedig pontosan a fejét találta volna, ha nem lett volna ott Lux. A hűséges kutya holtan terült el.

Sötétség borult a tájra, menetoszlopunk felsorakozott. Ismét indultunk. Kézigránátok pukkantak és sűrűn söpörtek a német gépfegyverek. Az ellen-

ség állandóan újabb erősítéseket vetett be. Így folyt még kilenc napon át a szakadatlan harc, éjjel-nappal. Egyes századaink úgy összekeveredtek a német századokkal, hogy a németek néhány ízben saját csapataikra tüzeltek. Végül is áttörtünk, de katonáink színejavát hagytuk azon a csatatéren. Rengeteg ember megsebesült. Műtétekre nem volt idő. Titot mindössze egy ízben kötözték be. Magas láza volt. Egyik este rábukkantam, amint rádiógrammot diktált Moszkvának a hadműveletekről. Egy fa mellett feküdt, nagy lázban. Olgát sem tudtuk megoperálni, mert a harcok szakadatlanul folytak. A borzalmas esőben hol lovon, hol gyalogosan kilenc napig kibirta. A kilencedik napon elüszkösödött a sebe. Sürgős műtétet kellett végrehajtani egy kunyhóban. Miközben német golyók furódtak a ház deszkafalaiba, az orvosok amputálták Olga karját. Amikor magához tért, ezt mondta:

— Egyáltalán ne aggódj. Igaz, nem lehetek többé sebész, de még lehetek gyermekorvos.

Négy elvtárs vitte hordágyon a hadosztály-parancsnokságra. Egy pillanatra magam is beléptem a hadosztály szállásául szolgáló házba, néhány száz méterre a helytől, ahol Olga pihent. Abban a pillanatban megszólaltak a gépfegyverek és az aknavetőök. Rohanva elindultam arrafelé, ahol Olga feküdt, de szörnyű ütést éreztem. A levegőbe repültem és fejfelé egy patakba estem. Német akna robbant mellettem. A fejemen sebesültem meg. Lerohantam a patakhoz, de Olga nem volt ott. A négy elvtárs egy vizimalomba vitte és ott feküdté át az egész éjszakát.

Másnap megint találkoztunk. Lázam volt. Fejsebem állandóan vérzett. A Románia hegység oldalán másztunk felfelé. Egy orvosnő, Olga barátnője, kámforoltást akart neki adni, hogy enyhítse fájdalmait. Olga azonban elutasította:

— Kár az értékes gyógyszerért, Sztanojka. Őrizd az elvtársak számára, akiknek életét mentheted meg vele.

Az elvtársak leengedték a hordágyat, hogy kissé megpihenjenek. Olga magához hivatott:

— Vigyázz Milicánkra. Szépen neveld, legyen belőle katonaorvos...

Alig 10 perc múlva kiszenvedett. Már éjszaka volt. Süvített a szél és meghajlította a hatalmas fenyőfákat. Tíz körmünkkel és késekkel ástuk Olga sírját, mert ásonk nem volt, a faluban pedig már németek voltak.

Láza partizán, aki egyébként bányász volt, markával túrta a földet:

— Vládó, sziklához értünk. Mindannyian úgy szerettük Olgát. Nekem egyszer az életemet mentette meg.

Letettük Olgát a sekély sírba, betakartuk füves földdel és köveket hengereltünk rá. Mindannyian levettük sapkáinkat, három golyóból sortüzet adtunk le. Láza, a bányász felkiáltott:

— Dicsőség Olga elvtársnőnek!

Azután elindultunk a sötét erdőben, hogy utolérjük egységeinket. A sötétben szótlanul ballagtunk a sűrű mocsaras erdőn át. Elgondolkoztam az elmúlt hat éven, amit Olgával együtt éltünk át, elgondolkoztam az ő életútjáról. Markomban összeszorítottam az órát, amelyet Milicának vittem. S ekkor megindult szememből a könny, egy csepp, két csepp, aztán patakokban...

Hány ilyen haláleset történt a mi háborúinkban? Mennyit szenvedett és veszített minden otthon ebben a mi hazánkban? Lehetséges-e, hogy mindez hiábavaló volt, hogy valaki mindezek után kétségbevonja őszinteségünket, a haladás iránti odaadásunkat?

Nem árulta-e el Tito a háború után azokat az elveket, amelyekért harcolt? Nem hoztuk-e hiába a roppant áldozatokat a háborúban? Van-e eltérés a szavai és a tettei között? Hallottam-e valaha is, hogy tagadta volna az igazságot? Nem, soha. Ebben biztos vagyok. Vajjon nem éppen a Szovjetunió emberei emelték-e ki Titot, mint példáját annak, hogy hogyan kell dolgozni? Megfeledkeztem-e vajjon a Molotovval folytatott beszélgetésről, amikor 1945-ben San Franciscóban voltam az Egyesült Nemzetek Szervezetének alakuló ülészakán? Egyik vasárnapon hozzánk jött Novikov, a szovjet küldöttség titkára és Molotov nevében meghívta Szreten Zsujovicst és engem, hogy tegyünk kirándulást Kaliforniába. Milyen kellemes beszélgetést folytattunk Stanford városkában, abban a kis vendéglőben, ahol ebédeltünk és teljes két órán át beszélgettünk. Miket is mondott Molotov Titoról, harcunkról, arról, hogy mit is jelentett ez az orosz nép számára Leningrád és Sztalingrád ostromának napjaiban?

Hogyan is fogadta Sztálin Titot 1944 szeptemberében amikor Tito Moszkvába utazott? És 1945-ben és 1946-ban? Hát nem emelte-e fel örömeiben a földről és úgy vitte be a szobába? Nem azzal vádol-e bennünket az egész nyugati sajtó, hogy a Szovjetunió leghűségesebb erődje vagyunk? Nem Beográdban van-e a Kominform székhelye? Nem harcolunk-e kitartóan minden nyugati kísérellet szemben, nehogy visszajöjjön Péter király, nehogy állítsák fejlődésünket? Vajjon nem lepődött-e meg maga Molotov is a párisi értekezleten, 1946-ban, amikor kénytelenek voltunk lelőni azokat az amerikai repülőgépeket, amelyek tiltakozásaink ellenére állandóan berepültek területeink fölé, épp amikor Párisban Trieszt kérdéséről döntöttek?

Akkor hát hogyan történhetett meg most mindez? Nem súlyos tévedés ez az egész? Lehetséges-e, hogy ez nem fog oly gyorsan elsímulni? Dehogy is, hisz ez így nem maradhat! Mit jelentene ez az összeütközés a haladás ügyére világszerte? Így hitegettem magamat, hogy mindez mégis majd elsímul. Indiai tartózkodásom pedig vége felé közeledett. Már kezdtem egészen szilárdan hinni ebben, mert ezt akartam hinni, s szinte már visszanyertem lelki nyugalmamat is és arra gondoltam, hogy Tito mindazt egy büszkeségében megsértett becsület ember érthető felháborodásaként mondotta. Ez a meggyőződésem különösen akkor alakult ki, amikor kalkuttai tartózkodásom utolsó napján meghívtak, hogy beszédet tartsak a város központjában rendezett nagygyűlésen, amelyen több mint 80.000 kalkuttai munkás vett részt. Hogy felharsant az üdvölgatás Tito nevének említésére és milyen örömmel nézegettem a gyűlés után a Titonak szánt ajándékokat és az indiai nyelveken megjelent beszédeit.

Ilyen türelmetlen hangulatban indultam vissza Európába, Bombayon, Baszsrán, Kairón és Rómán át repülőgépen, onnan pedig vonaton Belgrádba. Vajjon milyen hírek várnak otthon? Elsímult-e már a nézeteltérés? Nem volt-e az egész rossz álom csupán? Ugy tűnt előttem, mintha a vonat csigalassan haladna, mintha túlságosan hosszú ideig állna minden állomáson.

Végülis március 22-én reggel megérkeztem Belgrádba. Siettem haza, üdvözöltem enyéimet, megmosakodtam, aztán rohantam a Központi vezetőség épületébe, Milovan Gyilasz irodájába. Valamit írt éppen. Amikor beléptem, tovább folytatta az írást, nem is vette észre, hogy a szobában vagyok. Egy egész perc múlt el így. Hirtelen észrevett, felugrott a székről és hozzálépett. Első kérdésem ez volt:

— Mi van az oroszokkal?

— Baj van, az oroszok hajthatatlanok. Egyre rosszabb irányban fejlődnek az ügyek. Az oroszok visszavonták szakértőiket és azt mondják, barátságosan légkör övezi őket nálunk.

Elnémultam. Minden reményem tehát hiábavaló volt. Megkezdődtek hazánk történelmének legrosszabb napjai. Megérkezett Sztálin első levele, azután Központi Vezetőségünk plénuma következett, majd válaszuk Sztálinnak és a döntés, hogy a párttagok előtt ismertetni kell mindkét levelet. A pártértekezleten, egy napsütötte délutánon Krszto Popivoda olvasta előttünk a leveleket, kissé remegő hangon. Izgalma átragadt ránk is. Agyamon felvilant a gondolat: hiszen Sztálin valótlanosságokkal operál, azt állítja a levélben, hogy Pártunk felhígult, hogy mi hagyjuk a tőkés ellemeket, hogy azt csináljanak, amit akarnak, hogy nálunk a kulák terpeszkedik, hogy diplomáciai szolgálatunkban a nyugati nagyhatalmak kémeit tartjuk.

Ultimátum volt ez, valóságos hadüzenet, feltétel nélküli kapituláció követelése. Ettől kezdve százszázalékosan tisztában voltam önmagammal. A levélben felsorolt valótlanosságok annyira nyilvánvalóak és sértőek voltak, hogy azonnyomban átláttam: a Szovjetunió vezetősége többé nem az, aminek mi hittük; hazugságokkal operál, viszont ilyen módszerekkel sem a nemzetközi munkásmozgalomban, de egyáltalán a népek és államok közötti viszonyokban nem lehet győzni. Kezdtém visszaemlékezni a szovjet-jugoszláv viszony különböző részleteire, amelyekre ezelőtt nem fordítottam annyi figyelmet, mert azt hittem, hogy ez véletlen, hogy Oroszország rettenetesen elmaradott ország és nem bírja most oly gyorsan leküzdeni az évszázados elmaradottságot. És nyomban felvettem magamban egy másik kérdést: mi lesz a szocializmus sorsa világszerte, ha az eddigi világítótorony most kialudt? Nem lenne-e most jobb a munkásmozgalom egységének érdekében meghajolni, lenyelni az igazságtalanságot? Ugyanaz a kétely merült fel bennem, mint 1937-ben, amikor válaszút elé állítottak: vagy megírni az igazat Spanyolországról, vagy megőrizni álláspontomat. Vagy megmondani az igazat, vagy elaljasodni. Most ez megismétlődött. De minek az olyan „szocializmus”, amelyben igazságtalanság uralkodik? Nem, és százszor is nem!

Azután megérkezett a szovjet válasz levelünkre, még rosszabb és még sértőbb. Néhány levelet váltottunk. Az egyik különösen elkeserítette embereinket. Ebben a levélben Sztálin és Molotov lebecsüléssel beszéltek a népfelszabadító háborúról. Személyesen engem ez talán mindennél inkább szíven talált. Ezen a május estén, miután napközben tájékoztattak a levél tartalmáról, valamivel korábban értem haza és szokásom szerint háborús Naplómát tanulmányoztam és különösen azután kutattam, hogy mit is csináltunk ugyanezekben a napokban a háború alatt. 1943 májusára vonatkozó részt lapoztam és állandóan Sztálin levelére gondoltam. Hogyan lehet összegyeztetni ezt a mi igazságunkat a levél hazugságával? Bánatomban előbb egy könnycsepp cseppent a napló oldalaira, de nyomban azután mérhetetlen görcs, mérhetetlen düh szorította össze szívemet.

Azokban a napokban ismét dolgom volt Tito elvtársnál. Nagyon lesóványodott. Az első eperohamok jelentkeztek nála. Ezeket mondta:

— Az ügy igazságtalan és nem engedhetünk! Az, amit állítanak, pusztán valótlanosság és minden haladó mozgalom, amely valótlanosságokkal próbál operálni, megszűnik haladó mozgalom lenni. Csalódnak az oroszok, ha azt hiszik, hogy megtörnek bennünket ilyen módszerekkel.

Emlékszem Tito szavaira, melyeket egy másik alkalommal mondott:

— Ha beleegyeznénk és beismernénk, hogy bűnösök vagyunk mindabban, amivel az oroszok vádolnak bennünket, bizonyára megdicsérenének bennünket,

hogy fegyvelmeztettek vagyunk és kitüntetések kapnánk; de nem, az igazság mindenekelett!

Ismét Sztálin leveleiről gondolkoztam. Lám, hogyan próbál intrikákat szóni Kardely és a többi elvtárs között. Kezdem visszaemlékezni egyéb dolgokra Sztálinnal kapcsolatban, s most világosabban láttam e dolgok történelmét. Nem Sztálin próbálta-e megnyerni Gyilaszt többi elvtársunk ellen? És Béria ugyanezt tette Sztálin utasítására. 1946-ban azt mondta Titonak, ne higgyen senkinek a környezetében, még Kardelynak, Rankovicsnak és Gyilasznak sem.

Világos volt előttem, hogy most az lesz legfőbb feladatuk, hogy megbontsák sorainkat, elhítsék a gyanakvás magvát, egymás ellen uszítsák az elvtársakat. Dehát Titonak vajjon nem az a legerősebb vonása, hogy emberséges viszonyokat, az ember tiszteletét vezette be ebbe a mi közösségünkbe? Nem Tito volt-e az, aki 1937 óta oly különös nagy súlyt fektetett az emberek közötti viszonyra? Nem ő szüntette-e meg azokat a kíméletlen leszámolásokat az emberekkel, azt a bizonyos fejvesztést a legkisebb hiba miatt? Nem történt-e meg velem is egy hasonló eset? Nem mutatta-e meg Tito az én esetemben is, hogy minden embernek segíteni kell, hogy kijavítsa hibáját, hogy az ember nem veszett el örökre, ha életében mulasztást követ el s aztán tanúbizonyoságot tesz jószándékáról, hogy ki akarja javítani a hibát. Emlékszem, hogyan éreztem magamat Rudóban 1941 ama decemberi napján, amikor Rája Nedelykovics, Milán Ilics bácsi, Dragancse Pavlovics, Vója Rádics és jómagam a padon ültünk Tito, Kardely, Rankovics és Zsujovics előtt és feleltünk azért, mert nem hajtottuk végre a támadást Pribojszka Banya ellen, noha kimondott parancsot kaptunk ennek az olasz-csetnik támaszpontnak az elfoglalására. Az akció nagyjelentőségű lett volna, mert az első offenzíva utáni visszavonulás és a Plevlyében elszenvedett kudarc után egyenesen elkerülhetetlen volt az ellentámadás. A mulasztásért valamennyiünket megbüntettek, engem, mint a zászlóalj biztosát, tehát a legfelelősebbiket, a legsúlyosabb büntetéssel — leváltással. Mennyire égetett ez engem az egész háború folyamán, és lám, hogy bántak velem később az elvtársak. Nem távolítottak el a hiba miatt a katonaságból, hanem alkalmat nyújtottak, hogy megjavuljak. Milyen kitaratóan harcolt Titó minden emberért, mennyi emberi vonásról tett tanúbizonyoságot, hogyan építette ő a viszonyokat a mi körünkben!

És lám, hogyan próbálkoztak azokban a napokban a moszkvai lélekkúfárok azzal, hogy szinte mindegyikünket „beszervezzenek”, megbontsák sorainkat és így könnyebben legyűrjenek bennünket.

Egy napon a Központi Vezetőség propaganda-osztályán, agitpropjában lévő irodámban megjelent a szovjet tájékoztatási hivatal képviselője, Kirsanov, alacsony emberke, rövid moszkvai kabátban és széles nadrágban. Hóna alatt egy nagy nyaláb cikket hozott lapjaink számára. Moszkvában írt cikkek voltak ezek, a mi újságjaink számára. A cikkekben a Szovjetunióról, a kolhozokról, a különböző orosz írók születésének és halálának évfordulóiról volt szó. Kirsakov előbb elémtette a cikkek jegyzékét. Több mint kétszáz cikk volt.

— Kérem szépen, tegyék ezeket közzé a jugoszláv lapokban. Egyes jugoszláv lapok nem szívesen tesznek közzé szovjet cikkeket. Például ...

Kirsanov előszedett egy másik papirozt, amelyen pontos statisztika mutatta, hogy melyik lap hány Moszkvában írt cikket tett közzé. Asztalomra tette a statisztikát és hunyorgó szemekkel tekintett rám, válaszomat várva.

Átfutottam a cikkek hosszú jegyzékét, aztán ezt mondtam Kirsanovnak:

— Szép, de ha mindezeket a cikkeket közzétennénk, nem is írhatnánk semmi másról újságjainkban! Dehát mi mégiscsak jugoszláv sajtó vagyunk. Amikor a jugoszláviai szocializmusról írunk, ezzel a Szovjetunióról is írunk.

Kirsanov megértette, hogy küldetése csődöt mondott. Többé nem is jött az irodámba.

Múltak a napok, hosszú és súlyos napok. Végülis meghozták döntésünket: nem megyünk a Tájékoztatóiroda összejövételére, amelyet időközben hívtak össze Bukarestbe. Egy napon a Jugoszláv Testnevelési Szövetség ülésén voltam, az olimpiai csapatot állítottuk össze, amikor Gyilász telefonált:

— A prágai rádió már három óra óta olvassa be a Tájékoztató Iroda ellenünk szóló határozatát. Szaladj a Tanjugba, aztán kérlek, gyorsan hozd el a teljes szöveget.

Rohantam a Tanjugba, fogtam a szöveget és vittem Gyilászhoz. Titoval beszélt telefonon. Másnapra összehívták a Központi Vezetőség plénumát, Gyilász egész éjszaka az íróasztal mellett ült szobájában. Reggel a Központi Vezetőség plénumára indult és amikor a vita kezdetén javaslat hangzott el, hogy azonnal küldjük el válaszukat. Gyilász elővette a tervezetet. Felolvasták a szöveget. Tito és Kardely még hozzátett néhány meghatározást és a Borba már ugyanaznap este egymás mellett közölte a Tájékoztató iroda határozatának szövegét és válaszuk szövegét. Központi Vezetőségünk már régebben összehívta az V. Kongresszust, hogy maga a Párt nyilatkozhasson, kinek van igaza.

Csak mi Jugoszláviában tettük közzé mindkét szöveget: a határozatot és válaszukat. Sem a Szovjetunióban, sem a Tájékoztató Iroda bukaresti összejövételén résztvett többi országban nem hozták nyilvánosságra válaszukat, hanem csak a Tájékoztató Iroda határozatát. Mi közzétettük Sztálin valamennyi levelét és válaszukat is. 450.000 példányban nyomattuk ki és szabad-eladásba bocsátottuk, úgyhogy embereink saját fejükkel gondolkozhattak és felmérhették, kinek van igaza, ki a bűnös. A Szovjetunióban viszont 33 évvel az Októberi Forradalom után az első szocialista állam polgáraitól megvonták azt a jogot, hogy saját fejükkel gondolkozzanak, nem adták meg nekik az alkalmat, hogy elolvassák válaszaikat. Milyen nagy erőt merítettem ebből a tényből, milyen nagy hittel töltött el, hogy kitarunk és győzni fogunk, mert nem félünk az igazságtól!

Ezen a reggelen, anyám már hajnalban feljött hozzám, hogy megkérdezze, „mit jelent mindez”. Amikor megmagyaráztam neki, így válaszolt:

— Furcsa nép vagyunk mi. Nem félünk soha, hogy még a legnagyobb zsarnoknak is az arcába vágjuk az igazságot. Ma is emlékezem 1914-re és Principe, vigyázatok hát, mit csináltok. Amikor Hitler hatalma tetőfokán volt, jött március 27, amikor Truman volt a mindenség, ti lelőttétek a gépeit. Most aztán, ime, ugyanezt tettétek Sztálinnal is.

Ugyanaznap reggel Gyilásznál voltam. A szobába lépett édesanyja, egyszerű crnagorai öreg parasztasszony és feketekávét hozott. Már az ajtóban kezdte:

— Milován, fiam, inkább látnám, hogy halott vagy, minthogy beismerj akár egyetlen hazugságot is abból, amit az oroszok akarnak ránk fogni.

Lázás napok következtek. Az emberek állandóan vitatkoztak. Nem fért a fejükbe a szovjet vezetők eljárása. Különböző vélemények alakultak ki. Egyesek azt állították, hogy Sztálin határozatlan. Sőt azt is, hogy nem ő írta alá elsőnek az ellenünk szóló leveleket. Sőt Beográdban az egyik gyűlésen,

amelyen a határozatról vitatkoztak, végül üdvözlőtáviratot intéztek Sztálinhoz és kérték, lépjen közbe és mentse fel Jugoszláviát e súlyos vádak alól.

Országszerte pártértekezleteket tartottak, amelyekben az emberek nyíltan nyilatkoztak a határozatról. Óriási többségben a Központi Vezetőség mellé álltak. De ugyanakkor az emberek nem látták tisztán a szovjet vezetők szándékait, azt, miért teszik mindezt, mi készítette őket erre, miért operálnak valótlanosságokkal? Ezekben a kérdésekben keresztül jutott el az ember a lényeges kérdéshez, kezdett kételkedni abban, amit a Szovjetunióban felépítettek, kezdte kérdezni, vajjon ez-e az, amiért az orosz proletariátus annyit harcolt, vajjon ez-e az, amit mi eszményképnek tekintettünk? Sohasem fogom elfelejteni egyik barátomat, aki hatórás vita után egyszer csak a fejéhez kapott és felvetette a kérdést:

— Ezek szerint most ki kell vizsgálnunk Sztálin többi cselekedetét is. Ha a mi esetünkben ilyen igazságtalanságot követett el, mi van akkor a többi dologgal!

Igy történt ez 1948 júniusában és júliusában. Jugoszlávia egyedül állt a világban. Nyugattal a viszony már régebben a véksőkig feszültté vált, most pedig Kelet is elvágott minden köteléket. Háborúban feldúlt ország voltunk. Éppen kezdtük összeszedni magunkat, éppen csak hogy kezdtük építeni az óriási gyárakat. Még néhány héttel a Tájékoztató Iroda határozata előtt Milentije Popovics a következőket mondotta nekem:

— Tudod-e, hogy az oroszok beszüntették az olajszállítást? Mindössze egy hétre van még olajunk. Megáll a kukoricavetés. Próbáltunk Triesztben szerezni olajat, de az oroszok azt üzenték az illető cégnek, hogy beszüntetnek minden kereskedelmet velem, ha nekünk olajat ad.

Ebben az összeütközésben Sztálin és Molotov sokat számítottak saját erejükre, arra a tényre, hogy mi kis ország vagyunk, akkoriban igen gyenge fegyverzettel, elmaradottan és gazdaságilag elszigetelve. Ezt ők alaposan ki is használták. A Tájékoztató Iroda beográdi főnöke, Judin, amikor elutazott Beográdból, ezt mondta:

— Maguk nem tartanak ki három hétig sem. Ha nem engednek, elnyelik magukat a nyugati imperialisták...

A jugoszláviai kommunisták körében akadtak gyengejelleműek, holt lelkűek is. A Tájékoztató Iroda határozata után táviratok futottak be. Az egyik Washingtonból érkezett. A nagykövetség tanácsosa, Szlobodán-Lálé Ivánovics, a Tájékoztató iroda mellett nyilatkozott és néhány fiatal hivatalnokot is magával ragadott. A háború végefélé lépett be a Pártba és Dragolyub Jovánovics földművespártjának volt az egyik főembere. A Washingtonból érkező jelentések szerint Ivánovics egyik érve a következő volt: ceruzát vett elő és számadást készített. Az egyik oldalon Jugoszlávia: 16 millió. A másik oldalon: a Szovjetunió — 200 millió, Lengyelország 24, Románia 16, Csehszlovákia — 10 millió. És így tovább. Összesen Jugoszlávia — 16, a másik oldal: 280 millió. Amikor befejezte a számadást, ezeket mondotta az egyik hivatalnoknak, akit arra akart rábírní, hogy a Tájékoztató Iroda határozata mellett nyilatkozzék:

— Az ember ne legyen ostotba. A számadás világos. A mi központi pártvezetőségünk nem bírhatja ki három hétnél tovább, aztán engednünk kell. Ezért mindenki, akinek esze van, még idejekorán mentse magát.

Szlobodán-Lálé Ivánovics nem volt az egyetlen. Akadtak még gyengejellemű emberek. De a mi erkölcsi erőnk épp azon a tényen nyugodott, hogy a Tájékoztató Iroda határozata, mellett nyilatkozók többsége elsősorban gyáva emberekből állott, akik nem hittek hazájuk dolgozó tömegeinek erejében, nem hittek szülőhazájukban, másodsorban pedig azokból az emberekből tevődött

össze, akik gyengén viselkedtek a rendőrség előtt, vagy gyengén viselkedtek a háborúban és most arra akarták kihasználni ezt az alkalmat, hogy most olcsó áron internacionalistáknak tüntessék fel magukat, akik hűségesekek Sztálinhoz, s talán majd ilymódon jobb állásokat kapnak, harmadsorban pedig becsvágyó emberekből, különösen kispolgárokból, akik nemrégén kerültek be a Pátrba.

Beográdban senki sem titkolta e harc súlyosságát. A válaszuk után következő napon Gyilasszal sétáltam Beodrád utcáin. Ezeket mondotta:

— Szörnyű harc lesz ez. A legnagyobb harc Pártunk történelmében. Az oroszok csak majd most használnak fel minden eszközt ellenünk. Megpróbálják megbontani Pártunkat, új pártot próbálnak majd alakítani Jugoszláviában.

Este Edvard Kardellyal találkoztunk. Ezt mondta:

— Most burzsá-nacionalistáknak nyilvánítanak bennünket. Később majd fasisztaáknak fognak nevezni.

Vélykó Vlahovics és jőmagam igen korán jártunk az irodába és azon nyomban megint hozzákezdünk a végtelen vitákhoz. Én abban reménykedtem, hogy az összeütközés gyorsan elsímul, Vélykó pedig hallgatott, szipkáját tisztította és az ő nyugodt, kissé vontatott stílusában beszélt:

— Imerem én, Vládó, az oroszokat. Tovább fog ez tartani. Talán egy-két évig, de talán öt évig is... Egy egész pjatilyetkaig...

Felpattantam és megint csak megkérdeztem Vélykótól:

— Hát van-e valakinek esze abban az országban?

Aztán elhallgattunk, fejünket csóváltuk, néztük egymást és hozzáláttunk a munkához.

Összeült az V. Kongresszus is és Tito és a Központi Vezetőség teljes támogatásával végződött. Az, ami leginkább elkeserítette embereinket — a moszkvaiak erkölcselensége volt. Hazugságokat, valótlanságokat használtak fel az ellenünk folytatott harcban. Kitalált dolgokkal vádoltak bennünket. A kongresszus, a kétezer küldött egy emberként emelte fel szavát, amikor a Pravda tudósítója azt jelentette Belgrádból, hogy egy trockista csoport kiküldöttei is résztvesznek kongresszusunkon. A Pravda ezzel azt akarta bizonyítani a világ előtt, hogy trockisták vagyunk. Holott kongresszusunkon egyáltalán semilyen kiküldött nem vett részt, amit a kétezer delegátus saját szemével látott.

A Pravda tudósítójához, Barzenkóhoz léptem — ő ott volt a kongresszuson — és megkérdeztem, hogyan közölhetett lapja ilyen hamis hírt, mire zavartan azt válaszolta, hogy ő nem küldött ilyen hírt Belgrádból!

Igy kezdődött meg a harc Jugoszlávia és a Szovjetunió között, a jugoszláv plebs és a szovjet bürokrácia között. Így kezdődött meg a huszadik század történelmének egyik legfontosabb fejezete. Az, amiről kezdetben csak néhány ember tudott Jugoszláviában, — azaz, hogy mi is a lényege a jugoszláv-szovjet összeütközésnek — rövidesen világossá vált nálunk a nép nagy tömegei előtt is. Kiderült, hogy itt nem valami ideológiai kérdésekről, nem Jugoszlávia Kommunista Pártjának a parasztkérdésben elfoglalt helytelen álláspontjáról van szó, hanem egyszerűen a szovjet kormány szándékáról, hogy egy kis országot leigázzon, olyan kormányt kényszerítsen rá, amilyent ő akar, hogy könnyebben kizsákmányolhasson bennünket. A további fejlemények során felmerült tények is bizonyítják ezt. Sztálin minden eszközt felhasznált Jugoszlávia ellen, csak éppen a kimondott hadüzenetet nem. Közben nem riadt vissza még a legpiszkosabb harci módszerektől sem.

Az embernek béle kell élnie magát a mi lelkivilágunkba. Allni itt, ebben a történelmi viharsarokban, Balkánon, az Európát és Ázsiát összekötő hídon; egyrészt a világ minden sarkában csápokkal rendelkező kominform-gépezet csapásai alá kerülni, másrészt egyidejűleg elviselni az úgyszintén hatalmas nyugati propagandagépezet működését is, amely részben tájékozatlan, nagyobb részben pedig ellenséges hazánkkal szemben, Középen, e propaganda célpontjaként, áll az én, mindössze 16 millió lakosú, háborúban elvérzett és elpusztított kis hazám, amely most igyekszik talpraállni, de, nincsenek eszközei, sem tapasztalatai, hogy úgy mutassa be magát a világnak, amilyen. Amikor az utolsó szovjet képviselő utolsó látogatáson volt Titonál, amikor Tito közölte vele, hogy nem megy el a Tájékoztató Iroda összejövételére, a nagykövet fagyosan válaszolt:

— Ne feledkezzen el arról, hogy mi nagy állam vagyunk és hatalmas propaganda-gépezetünk van világszerte...

Ez az önkény logikája.

Most pedig, az előszó végén, szeretném elmondani, miért ültem neki, hogy megírjam Tito életrajzát, miért ültem neki, hogy megírjam ezt a könyvet. Mindenekelőtt, Jugoszlávia ma az érdeklődés középpontjában áll. Jugoszláviáról, Titoról cikkeket, egész könyveket írnak és jelentetnek meg. Jókat és rosszakat, jószándékuakat és aljasokat. Ennélfogva úgy véltem, helyénvaló volna, hogy egy jugoszláv is bemutassa Titót a külföldi közvéleménynek úgy, ahogy mi látjuk őt. Azt hiszem, hogy ez nem végleges életrajza Titónak, hanem csak adalék az életrajzához. Ötven, vagy száz év múlva, amikor majd az eseményeket kevesebb részrehajlással vizsgálják és minden aljasság teljes meztelenségével tárul fel, amikor a történelem mérlege nem azt méri le, amit az emberek szerettek volna alkotni, hanem azt, amit valójában tettek, s ha majd akkor a jövő nemzedék közül valaki nekiül, hogy leírja a mi korunkat és a kor embereit, remélem, talál majd benne anyagot Jugoszláviáról, a jugoszláviai emberekről, elsősorban Titoról.

Szándékom az, hogy úgy mutassam be Titót, amilyen ő az én véleményem szerint, minden emberi szándékával és szenvedélyeivel, Titót — az egyszerű embert, kinek néhány rendkívüli módon kifejtett jellemvonása van, amelyek őt alkalmassá tették a szerepre, melyet ma betölt.

Sokáig dolgoztam ezen a könyvön. Még három évvel ezelőtt kezdtem írni. De már hosszú ideje dolgozom a jugoszláv forradalom történetének megírásán. Idestova tizennégy éve ismerem és együtt dolgozom Titóval és a környezetéhez tartozó emberekkel. Maga Tito sokat mesélt életéről, gyermekkoráról, az első világháborúról, az orosz fogságról, három gyermekének haláláról, a börtönökről, éhségstrájkokról, apró emberi örömekről, az igazságért folytatott harcokról. Életének megannyi sorsdöntő napján pedig mellette voltam.

Valaki talán majd szememre veti, hogy ez tendenciózusan írt mű, hogy szenvedéllyel, gyűlölettel, vagy szeretettel íródott. Nem titkolok egy dolgot — szeretem hazámat, szeretem Titót. A mi álláspontunkat írom meg, úgy ahogy mi látjuk a dolgokat. Ám azt hiszem, helyénvaló, hogy hallják és tudják meg egy kis ország embereinek álláspontját, Jugoszláviáét, amelyre olyan szörnyű nyomás nehezedik, amilyenre talán nincs is példa a történelemben.

1952, május

(Fordította: B. S.)

Vladimir Dedijer